

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2018/11

UYGUR BASIN TARİHİ

History Of Uyghur Press

Mehmet Emin BEGTİMUR*

Özet

İlk insandan günümüze kadar insanoğlu hep iletişim halindedir. Hayatta kalabilmek için, doğayla, ailesiyle, çevresiyle ve düşmanlarıyla sürekli iletişim kurmak zorundadır. Bilgi çağı olarak adlandırdığımız günümüzde ise iletişimin ve kitle iletişim araçlarının önemi birçok alanda daha çok hissedilmektedir. Dünyanın politik, ekonomik ve sosyal değişimlerini kavramak ve takip edebilmek de iletişim sistemlerini, kitle iletişim araçlarını ve bu araçların işlevini ve önemini anlamaktan geçmektedir.

Bu çalışmamızda, Türk topluluğunun ve coğrafyasının önemli bir parçası olan Uygurlarda basımevi, gazete, dergi, görsel medya, işitsel medya ve internet yayıncılığının doğuşu ve gelişim süreci üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Doğu Türkistan kitle iletişim araçlarının günümüzdeki mevcut durumu öz ve az ifadelerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Yazılı basın, Görsel-İşitsel Medya, İletişim.

Abstract

Human beings are always in communication from the first human to the present. In order to survive, everyone has to constantly communicate with nature, with family, with surroundings and with enemies as well. In today's world of information-edge, the importance of communication and mass media was felt in many fields. Understanding and following up the political, economic and social changes of the world is possible via understanding the communication systems, the mass media, and function and importance of these media.

In this study, it was tried to explain the beginning and the development of printing house, newspaper, magazine, audio media, visual media and internet publishing in Uyghur geography, an important part of the Turkish community and its geography. Meanwhile describes the current status of mass media and communication of East Turkistan in brief as well.

Keywords: Uyghur, Printing Media, Audio-Visual Media, Communication.

Giriş

Kadim Türk tarihinin önemli parçalarından biri olan Uygurlar, şehir hayatına geçen ve İslam dinini kabul eden ilk Türk devleti olmasının yanı sıra Türk tarihine sayısız kitabe, yazıt ve kültürel eserler bırakmıştır. Bir yandan yerleşik hayata geçerek tarım ve ticaretle uğraşırken diğer yandan edebiyat, kültür ve sanatla da yakından ilgilenmişlerdir.

Orta çağlardan beri Uygur topraklarındaki iç savaş, iktidar mücadelesi, batı tarafından Rusya ve doğu tarafından ise Çin'in zaman zaman saldırıları gibi nedenlerden dolayı

---

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE, E-posta: abegtimur@gmail.com.

bölgenin siyasal ve ekonomik gelişimi sekteye uğramıştır. Dolayısıyla bu olumsuzluklardan kitle iletişim araçları da nasibini almış ve Uygur bölgesinde kitle iletişim araçlarının doğuşu iyice gecikmiştir.

Şimdi biz yazılı basından başlayarak, bu bölgedeki kitle iletişim araçlarının doğuşu ve gelişim süreçleri üzerinde durmaya çalışacağız.

İlk Basımevi

1896 yılında, doktor unvanıyla gelen Hanter isimindeki İngiliz papaz, Urumçi'de bir kilise kurmuş ve bu kilisede ilk basımevini açmıştır. Basımevinde sürekli İncil basılmıştır. Basılan bu İncilleri, Hanter ve yardımcıları hastaları tedavi etmek bahanesiyle memleketin dört bir tarafına dağıtmışlar. İncilin Kazakça çevirisi de yapılmış, Golca ve Manas gibi Kazakların yoğun yerleştiği bölgelere sürekli olarak gönderilmiştir (Muhammet 2011: 75).

1905 yılında Kaşgar'da "Garbi Okyanus" adında bir basımevi daha kurulmuştur (Muhammet 2011: 76). Bu basımevi İsveçli misyonerler tarafından kurulmuş, özellikle İncil, mektuplar, harita, okul kitaplarını basmak için kullanılmıştır. Hatta hükümetin isteği üzerine kâğıt para basma görevini de üstlenmiştir.

Nur basımevi: 1895 yılında Yenisar ilçesinde Hacı Nur tarafında kurulmuş olan basımevinde 1930'lı yıllara kadar Arapça gramer ve klasik şiir kitapları basılmıştır.

Hüseyiniye basımevi: Temmuz 1918 Tarihinde, Gulca İlinde Hüseyin Noruz Yunusof tarafından "Hüseyiniye basımevi" kurulmuştur. Bu basımevi özel sermaye ile kurulmuş olmasına rağmen hükümetle iş birliği yaparak 1937 yılına kadar bölgedeki ilkokul ders kitaplarını basmıştır. Mayıs 1937'de, Çin işgal güçleri basımevi sahibini tutuklamış ve basımevini gasp etmiştir (Muhammet 2011: 76).

İlk Gazete

1863 yılında kurulan Kaşgar Hanlığının lideri Yakup Beg'in, Ekim 1872'de Osmanlı padişahlarından Sultan Abdülaziz'e biat etmesinden ta 1910 yılına kadar (Çinlilerin bölgeyi kuşatmasına kadar) Uygur bölgesinde, İngiliz misyonerleri ve Ruslar tarafından birçok kiliseler açılmış ve yarı resmi ya da gayri resmi basın yayım faaliyetleri yürütülmüştür (Buğra, 1952: 26)

Gerçek anlamdaki gazete niteliğini taşıyan ilk gazete ise, Mart 19010 yılında Gulca İlinde yayım hayatına başlayan İli Baihua gazetesidir. Mevcut hükümetin sözcüsü olarak bilinen gazete, yurt içinde Uygurca, Moğolca, Mançuca ve Çince olmak üzere dört dilde yayımlanan ilk gazetedir. Bu gazetenin ömrü sadece bir yıl sekiz ay sürmüş, yani Kasım 19011'da sona ermiştir (Muhammet 2011: 77). Şubat 19012'de, yine Gulca ilinde İli Cumhuriyet Nutuk Mahkemesi tarafından "Yeni Gazete" çıkarılmıştır. 1912 yılı Eylül'de İli hükümetinin kaldırılmasıyla gazete de kapatılmıştır.

1910 yılından 1949 yılının Ekim ayına kadar, ülkede farklı destekçiler tarafından farklı ideolojideki gazeteler sürekli başkaldırmış ve zaman zaman türlü sebeplerden dolayı kapatılmıştır. Bunlardan en göze çarpanları ise, İli BaiHua (1910-1911), Yeni Gazete (1912), Xinjiang Haberciliği (1913), Tanrıdağ Gazetesi (1918), Demokrasi (1946-1948), Yeni Hayat (1946-1948), İleriye (1946-1948) gibi gazetelerdir (Muhammet 2011: 77).

1949 yılında Şarki Türkistan hükümetinin yıkılmasının ardından, Uygur bölgesi Çin'nin Özerk Otonom Bölgesi olarak ilan edilmiştir. Totaliter rejimin tekeli altında, bölgenin başkenti Urumçi başta olmak üzere ardı arda tüm il, ilçe ve kasabalarda farklı bölgesel ve yerel gazeteler kurulmuştur. Bu gazetelerin büyük çoğunluğu Uygurca ve Çince olarak, az bir kısmı ise Kazakça, Kırgızca, Moğolca vb dillerde yayımlanmıştır.

En son verilere göre, şu an itibariyle bölgede toplam 450 civarında bölgesel ve yerel günlük gazete mevcuttur (<http://www.ts.cn>: 23.05.2018).

İlk Dergi

Uygur bölgesinde yayımlanan ilk dergi ise, Mart 1929'da, Urumçi'de Xinjiang Hükümeti tarafından kurulan "Xinjiang Haberciliği" dergisidir. 1939 yılında ise Xinjiang Enstitüsü tarafından "Yeni Filiz" dergisi yayım hayatına girmiştir. 1939 yılında Urumçi'de Xinjiang hanımlar derneği tarafından "Hanımlar Dergisi" çıkarılmıştır (Muhammet 2011: 78). Bu dergi, bayan okurlara yönelik yayımlanan ilk süreli yayının niteliğini taşımaktadır.

1939 yılında çıkarılan "Devir" dergisi ise ilk mizahi dergi niteliğine sahiptir. 1937 yılında Urumçi'de Kazak-Kırgız Medeniyet Derneği tarafından "Nur" dergisi çıkarılmıştır. Bu dergi ülkedeki ilk Kazakça dergi olarak bilinmektedir (Muhammet 2011: 79).

Böylelikle, 1929 yılından 1949 yılına kadar olan 20 yıl içerisinde, hükümet, özel kuruluş ya da şahıslar tarafından toplam 100'den fazla dergi yayım hayatına geçmiştir ve zamanla birçoğu kapatılmıştır.

Şu an toplam 150'nin üzerinde bölgesel ve yerel dergi bulunmaktadır (<http://xjvision.ts.cn>: 21.05.2018).

Uygur'da Radyo Yayıncılığı

Yukarıdaki bölümlerde hem bahsettiğimiz gibi, siyasal, ekonomik ve coğrafik gibi birçok nedenlerden dolayı Doğu Türkistan adını verdiğimiz topraklarda kitle iletişim araçlarının doğuşu ve gelişimi çok geç başlamıştır. Gerçek anlamdaki işitsel medyanın kuruluşu ancak 1935 yılında mümkün olabilmıştır.

1935 yılında Urumçi'de kurulan Dihua radyosu, bölgedeki ilk resmi radyo olarak bilinmektedir. Mayıs 1949'da radyonun adı Dihua Halk Radyosu olarak değiştirilmiştir (Muhammet 2011: 78).

Ekim 1949 tarihinden sonra, tüm radyo istasyonları Çin hükümetinin tekeline geçmiş, her bir il, her bir ilçe hatta bazı kasabalara kadar farklı dillerde radyo istasyonları kurulmuştur. Günümüzde bölgede toplam 110'un üzerinde radyo istasyonu farklı dillerde hizmet sunmaktadır (<http://www.chinaxwcb.com>: 20.05.2018).

Televizyonun Doğuşu ve Gelişimi

Uygur bölgesinde televizyon yayınları ilk kez, 1 Ekim 1960, Xinjiang Otonom Hükümeti tarafından başlatılmıştır. 1972 yılında bu televizyon istasyonunun adı Xinjiang Televizyon İstasyonu (XJTV) olarak değiştirilmiştir. Renkli televizyon yayınları 1979 yılında başlamıştır (Bao 2009).

Xinjiang Televizyon İstasyonu(XJTV) bölgedeki 1 milyon 600 bin kilometre karelik toprakta yaşayan 30 milyondan fazla izleyici kitlesine yayım hizmeti sunmaktadır. Bu TV istasyonu uydu aracılığıyla tüm Uygur bölgesine, Çin, Asya ve Atlantik okyanusa kadar birçok bölgeye 24 saat sürekli yayım yapmaktadır.

Günümüzde Uygur bölgesinde toplam 96 televizyon kanalı bulunmaktadır (<http://www.chinaxwcb.com>: 20.05.2018).

İnternet ve Haber Siteleri

İlk olarak, Amerika Birleşik Devletlerinde 1969 yılında ortaya atılan, bilgisayarlar arasındaki bu haberleşme sisteminin, Uygur bölgesindeki ilk kullanımı 1993 yılında gerçekleştirilmiştir.

2017 yılındaki raporlara göre,13 milyon civarında internet kullanıcısı bulunmakta, internet kullanıcısının toplam nüfusa göre kapsam oranı ise 43% tür (<http://www.xjca.gov.cn>: 20.05.2018).

Önemli Haber Siteleri:

1)XinjiangHaberleri Sitesi

Bu haber sitesi 28 Mayıs 2000 tarihinde Xinhua Haber Ajansı tarafından kurulmuştur(www.xjnews.cn: 24.05.2018). Bölgedeki en büyük haber sitesi olarak bilinmektedir.

2)Xihhua Xinjiang Haberleri SitesiBu haber sitesi de Xinhua Ajansı tarafından kurulmuş ve içeriği Uygur bölgesindeki haberlere yoğunlaşmıştır(<http://www.xj.xinhuanet.com>: 24.05.2018).

3)Tanrıdağ Haber Sitesi

En çok kullanılan haber sitelerinden biri olan Tanrıdağ haber sitesi, 2001 yılında Otonom Hükümeti tarafından kurulmuştur. Uygurca, Rusça, İngilizce ve Çince olmak üzere toplam dört dilde haber servisi yapmaktadır (Bao, 2009).Şu an sadece Uygurca ve Çince sayfalarının günlük tıklama sayısı 12 milyondan fazladır (<http://www.ts.cn>: 24.05.2018).

4)Ulinix.cn

Yukarıda bahsettiğimiz haber sitelerinin tam aksine devletin tekeli ve müdahalesi olmaksızın özel sermaye ile kurulan bu haber sitesi Uygurların en çok kullandığı genel amaçlı internet sitesidir. Bu website siyasi haberler başta olmak üzere magazinden teknolojiye, kültür-sanattan moda kadar birçok konuda içerik sağlamanın yanında vatandaşın en çok tercih ettiği ya da ihtiyaç duyduğu en önemli resmi ya da gayri resmi sitelerin linklerini de ziyaretçilerine sunmaktadır. 2005 yılında kurulan bu websiteye günlük ortalama 3000'in üzerinde içerik eklenmektedir (<http://www.ulinx.cn>: 24.05.2018).

Sonuç

Anlaşılabacağı üzere, kimi doğu ya da Çin kaynaklarında Garbi Yurt olarak anılsa da, şimdiki adıyla Doğu Türkistan ya da Uygur Özerk Bölgesi olarak bilinen Uygur topraklarında, basın yayın faaliyetlerinin doğuşu ve gelişimi bahsettiğimiz ve bahsedemediğimiz sebeplerden ötürü çok geç başlamıştır.

Uygur basınının, 1631 yılında Fransa'da Teophraste Renaudot tarafından yayınlanan ilk gazete La Gazetta'den 300 yıl,1831yılında yayımlanan ilk Osmanlı gazetesi Takvimi-Vekayi'den 80 yıl ve1874'de yayımlanan ilk Çin'ce gazete Xunhuan Ribao'dan ise 40 yıl sonra doğduğu düşünüldüğünde bu bölgedeki basın yayın faaliyetlerinin başlaması çok gecikmiştir. Elbette bu gecikmede komünist rejimin büyük payı olduğu aşikârdır.

1910 yılında çıkan ilk gazete İli Baihua gazetesinin yayımlanmasından ta 1949 yılında Şarki Türkistan hükümetinin kaldırılmasına kadar olan 39 yıl içerisinde ülkede hükümet, aydın, tüccar ve eğitimciler gibi farklı destekçiler tarafından çeşitli ideolojideki gazeteler sürekli başkaldırmış ve zaman zaman türlü sebeplerden dolayı kapatılmıştır.

Ekim 1949'da Doğu Türkistan'ın Çin'nin Özerk Otonomi Bölgesi olarak ilan edilmesiyle, bölgedeki tüm iletişim araçları bu totaliter rejimin tekeli altına alınmıştır. Çin'in iletişim yasalarına paralel olarak, başkent Urumçi başta olmak üzere tüm il, ilçe ve kasabalarda farklı düzeyde bölgesel ve yerel gazete, dergi, radyo ve televizyon kurulmuştur. Bu maceraların büyük çoğunluğu Uygurca ve Çince olarak, az bir kısmı ise Kazakça, Kırgızca, Rusça, Moğolca vb dillerde hizmet sunmaktadır.

En son verilere göre, günümüzde Uygur bölgesinde toplam 450 civarında gazete, 150'nin üzerinde bölgesel ve yerel dergi, 110'un üzerinde radyo istasyonu, 96 televizyon kanalı bulunmaktadır. İnternet kullanıcıların sayısı 13 milyon civarında, yani internet kullanıcısının toplam nüfusa göre kapsam oranı ise 43% dür.

Özet olarak, Uygur basını yaklaşık 70 yıldır Çin Komünist rejimine paralel bir yol izlemiştir. Kitle iletişim araçları komünist partinin tekelinde bulunduğu bu topraklarda özel medya kuruluşlarından, sivil toplum örgütlenmelerinden, iletişim ve ifade özgürlüğünden hem de demokrasi gibi kavramlardan söz etmek mümkün değildir. Kitle iletişim araçlarının ekonomik yapısı ve donanımı, devletin iktisadi gücüne orantılı olarak gelişmiştir. Fakat mülki ve idari açıdan tamamen devlete bağlı olduğu için kitle iletişim araçlarındaki bu donanım ve gelişmeler, vatandaş lehine her hangi olumlu bir şey getirememiştir. Aksine hep devlet lehine işlemiş, halkın temel hak ve hukuklarını daha kısıtlamış, halkı daha sıkı denetim altına almıştır. Böylelikle devlet ya da hükümet toplumu daha kolay takip etme, yönlendirme ve yönetme imkânlarına sahip olmuştur.

Elbette bu çalışma Uygur bölgesindeki kitle iletişim araçlarının ekonomik yapısını, medya iktidar ilişkilerini ve siyasal rejimin kitle iletişim araçları üzerindeki baskılarını açıklayabilecek nitelikte değildir. Sadece konuya küçük bir giriş niteliğindedir. Bu topraklarla ve bu topraklarda yaşayan Uygur toplumu ile ilgili daha söylenecek nice söz ve yapılacak nice araştırma bizi beklemektedir.

Kaynakça

- Almas, Turgun (2010). *Uyghur*. Munchen.
- Bao, An (2009). *Xinwen Wangzhan Yanjiu*. Xinjiang Daxue Shuoshi Lunwen.
- Buğra, M. E.(1952). *Doğu Türkistan*. İstanbul.
- Muhammet, Adil (2011). *Xinjiang'ning Ahbarat-Neshriyatchiliqi*. Urumçi: Xinjiang Pen-Tehnika Neshriyati. 2011.
- <http://www.ts.cn> (24.05.2018).
- <http://www.ts.cn/epaper/> (23.05.2018).
- <http://www.ulinx.cn/biz/about.html> (24.05.2018).
- <http://www.xj.xinhuanet.com> (24.05.2018).
- <http://www.xjca.gov.cn/tzgg/1482.jhtml> (20.05.2018).
- <http://www.xjnews.cn> (24.05.2018).
- <http://xjvision.ts.cn/> (21.05.2018).
- http://www.chinaxwcb.com/2015-09/30/content_326676.htm (20.05.2018).